

Валюта курси сиёсатининг замонавий молия-валюта тизими ва иқтисодий ўсишга таъсири

Саодат Вохид қизи Пулатова
Сухроб Рустамович Аллаяров
ТМИ

Аннотация: Мақолада валюта курси, Ўзбекистондаги валюта сиёсатидаги ўзгаришлар, шунингдек, валюта курси сиёсатининг замонавий молия-валюта тизимидаги кўрсаткичларнинг иқтисодий ўсишга таъсири батафсил келтириб ўтилган.

Калит сўзлар: валюта курси, пул ўтказмалари, валюта сиёсати, молия-валюта тизими, иқтисодий ўсиш.

The impact of exchange rate policy on the modern financial and monetary system and economic growth

Saodat Vokhid kizi Pulatova
Sukhrob Rustamovich Allayarov
TFI

Abstract: The article examines, the exchange rate, changes in the currency policy in Uzbekistan and the impact of exchange rate policy on economic growth in the modern financial and currency system is described in detail.

Keywords: exchange rate, money transfers, currency policy, financial and monetary system, economic growth.

КИРИШ

Бозор иқтисодиёти билан боғлиқ жараёнларни бошқаришда, миллий валютанинг халқаро мавқеини белгилашда ва мамлакатнинг жорий ҳамда келажакдаги иқтисодий муносабатлари тизимида валюта сиёсати муҳим рўл ўйнайди. У иқтисодий ривожланиш барқарорлигини таъминлаш, ишсизликнинг олдини олиш ва инфляцияни жиловлаш, тўлов балансининг активлигини сақлаб туришда макроиқтисодий сиёсатнинг муҳим ва ажрамас қисми ҳисобланади. Охириги йилларда Ўзбекистоннинг ташқи иқтисодий фаолияти жадал суръатлар билан ривожланиб бормоқда. Хорижий сармоялар иштирокида янгидан-янги қўшма корхоналар вужудга келиб ташқи иқтисодий фаолиятга қўшилмоқда. Табиийки, мазкур ташқи иқтисодий муносабатлар иштрокчилари хорижий

шериклари олдидаги мажбуриятларини бажариш учун хорижий валютани сотиш ёки сотиб олишга кучли эҳтиёж сезмоқдалар. Мамлакат иқтисодиётида муҳим аҳамиятга эга бўлган ва ташқи иқтисодий фаолият шаклланишида асосий ўринда турувчи валюта қонунчилиги доимо давомий ривожланиш ва такомиллашишда бўлмоғи лозим.

Ҳар қандай мамлакатда валюта муомаласининг ҳаддан зиёд маъмурий тартибга солиниши алоҳида тармоқлар ва хўжалик юритувчи субъектлар учун имтиёз ҳамда преференцияларнинг кам самарали тизимини асосиз равишда шакллантиришга йўл очади. Бизнес юритишда тенг бўлмаган шарт-шароитлар вужудга келиши эса рақобатнинг бозор тамойиллари бузилишига олиб келади. Хорижий инвестицияларни жалб этиш, товарлар ва хизматлар экспортини ошириш, умуман, мамлакат иқтисодий ривожланишида тўсқинлик қилувчи омилга айланади. Юқоридаги омилларни ҳисобга олган ҳолда малакатимизда қатор қонунлар, фармонлар қабул қилинди.

Бундан ташқари Президентимиз Ш.М.Мирзиёев ўзининг “Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик - ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қонидаси бўлиши керак” асарларида “Макроиқтисодий барқарорликни янада мустаҳкамлаш ва иқтисодий ўсишнинг юқори суръатларини сақлаб қолиш, жумладан, давлат бюджетини барча даражада мутаносиб, миллий валюта ва ички бозордаги нарх даражаси барқарор бўлишини таъминлаш - энг муҳим устувор вазифамиздир”¹ деб қайд этиб ўтганлар.

Шу ўринда айтиш керакки, давлатимиз раҳбарининг 2017-йил 2-сентябрдаги “Валюта сиёсатини либераллаштириш бўйича биринчи навбатдаги чора-тадбирлар тўғрисидаги”² Фармони бунда дастуриламал бўлиб хизмат қиляпти. Аввало, мазкур ҳужжат 2022-2026 йилларга мўлжалланган тарққиёт стратегиясига мувофиқ ва валюта соҳасини тартибга солишнинг бозор механизмларини жорий этиш, Республика экспорт салоҳиятини юксалтиришни рағбатлантириш, тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларни фаол жалб қилиш, маҳаллий ишлаб чиқарувчиларнинг бозорлардаги рақобатдошлигини ошириш, мамлакатимизда ишбилармонлик муҳитини яхшилаш мақсадида қабул қилинганини таъкидлаш ўринлидир.

АСОСИЙ ҚИСМ

Пул ўтказмалари асосан хорижий валютада амалга оширилгани учун уларнинг валюта бозорига ва умуман валюта муносабатларга сезиларли таъсир этувчи омил сифатида қараш мумкин.

¹ Ш.М.Мирзиёев Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қонидаси бўлиши керак. – Тошкент: Ўзбекистон, 2017.

² Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Валюта сиёсатини либераллаштириш бўйича биринчи навбатдаги чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПФ-5177-сонли Фармони. 02.09.2017 й. Ушбу Фармон Халқ сўзи газетасининг 2017-йил 5-сентябрдаги 176 (6870)-сонида эълон қилинган.

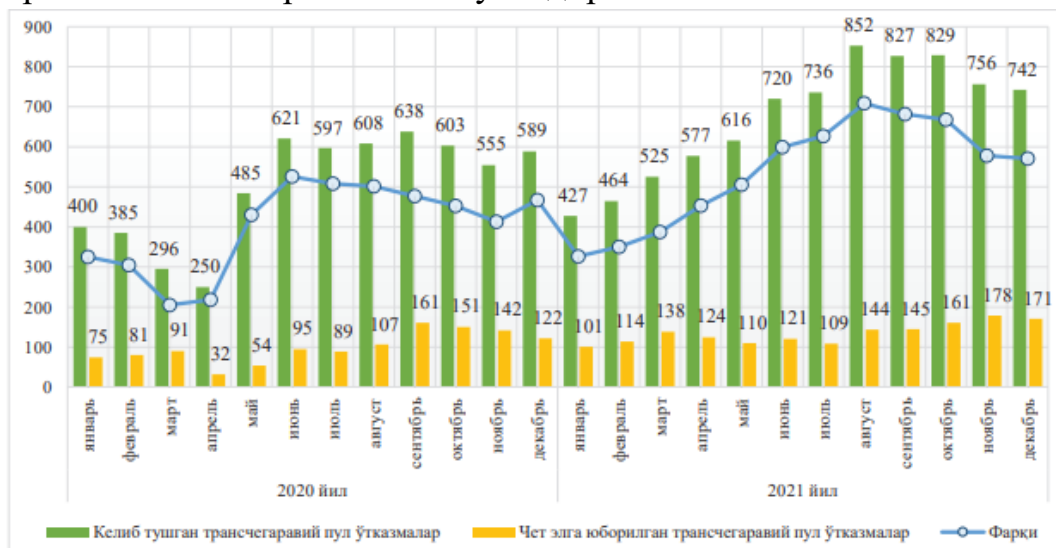
Халқаро молия муносабатлари ривожланишида валюта тизимининг самарали ташкил этилиши ва унинг барқарорлиги муҳим ўрин тутди. Валюта тизими деганда, валюта муносабатларини ташкил этишнинг ташкилий-ҳуқуқий шакли тушунилади. Валюта тизимининг ҳолати мамлакатда валюта муносабатларини бошқариш ва тартибга солиш жараёнига бевосита боғлиқ бўлади.

Валюта тизимининг учта асосий шаклини ажратиб кўрсатиш мумкин:

Миллий валюта тизими - маълум бир мамлакат ҳудудида валюта муносабатларини ташкил этиш, тартибга солиш билан боғлиқ тадбирлар мажмуасини ифодалайди;

Минтақавий валюта тизими - муайян бир минтақа доирасидаги мамлакатлар ташаббусига кўра ташкил этилган валюта тизимини ифодалайди.

Жаҳон валюта тизими - мамлакатлар ўртасидаги валюта муносабатларини амалга ошириш учун ташкил этилган, инструментлар, шартномалар, тартиб-қоидалар ва ташкилотларнинг мажмуасидир.



1-расм. Халқаро трансчегаравий пул ўтказмалар орқали келиб тушган ва хорижга жўнатилган маблағлар динамикаси³ (млн АҚШ долларида)

Ўтказмалар ҳажмининг ўсиши карантин чораларининг юмшатилиши ва иқтисодий фаолликнинг тикланиши натижасида ишчи кучига талабнинг ортиши ҳамда жисмоний шахсларнинг расмий халқаро пул ўтказмалари тизимидан фойдаланишининг ортиб бориши билан изоҳланади.

Жаҳон валюта тизимининг асосий вазифаси, халқаро савдо жараёнида ва турли валюталардаги ҳисоб-китобларда халқаро валюта ликвидлигини таъминлашдан иборат.

Жаҳон валюта тизими қуйидаги асосий функцияларни бажаради:

³ Ўзбекистон Республикаси Марказий банкнинг 2021 йилдаги фаолияти тўғрисидаги ҳисоботи

- тартибга солиш - валюталар ўртасидаги муносабатларга таъсир кўрсатувчи тўлов балансида юзага келадиган номутаносибликларни бартараф этиш;

- ликвидлик - захира бирликларини аниқлаш ҳамда тўлов балансининг номутаносибликиларини қоплаш учун уларни қўллаш имкониятлари ва ташкил этиш шакллари белгилаш;

- бошқариш - халқаро молиявий институтларни ташкил этиш ва уларнинг ваколатлари орқали ҳисоб-китобларнинг узлуксизлигини таъминлаб бориш.

Жаҳон валюта тизимининг асосий мақсадлари бўлиб қуйидагилар ҳисобланади:

- мамлакатлар ўртасидаги халқаро ҳисоб-китобларнинг узлуксизлигини таъминлаш;

- мамлакатлар миллий валютаси барқарорлигини таъминлашни қўллаб-қувватлаш;

- жаҳон хўжалигининг турли иқтисодий тизимлари ўртасида самарали меҳнат тақсимотини таъминлаш;

- жаҳон ишлаб чиқариши умумий ҳажмининг ўсишига ва аҳоли бандлик даражасининг ошишига эришиш;

- миллий иқтисодиётларда барқарор иқтисодий ўсишни таъминлаш;

- инфляцияни жиловлаш ва ташқи иқтисодий мувозанатни ушлаб туриш ва бошқалар. Валюта тизимлари муайян элементларни ўзига қамраб олган ҳолда фаолият юритади.

Миллий валюта тизими қуйидаги элементларни ўзида мужассамлаштиради:

- миллий валюта;

- миллий валютанинг алмашилиш режими;

- миллий валюта паритети;

- миллий валюта курс режими;

- валюта чекловлари ҳолати;

- мамлакатнинг халқаро валютавий ликвидлигини тартибга солиш;

- миллий валюта бозорида операцияларни юритиш тартиби.

Жаҳон валюта тизимида эса қуйидаги элементлар киради:

- халқаро тўлов воситаси;

- валюта курсларини белгилаш ва сақлаб туриш механизми;

- валюталарни конвертациялаш шартлари;

- валютавий чеклашларни давлатлараро тартибга солиш;

- халқаро валютавий ликвидликни таъминлаш ва тартибга солиш;

- халқаро ҳисоб-китоб шакллари умумлаштириш;

- олтин ва валюта бозорларида ишлаш режимлари;

- валюта муносабатларини тартибга солувчи давлатлараро институтларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари.

Жаҳон валюта тизими ривожланишига сезиларли таъсир кўрсатган омиллар сифатида қуйидагиларни қайд этиш мумкин:

- маҳсулот ишлаб чиқаришнинг ривожланиш даражаси;
- халқаро меҳнат тақсимоти жадаллашуви даражаси;
- жаҳон бозори ривожланиш даражаси;
- хўжалик юритишнинг тизимлари ривожланиш даражаси.

Мамлакатлар ўртасидаги икки томонлама иқтисодий муносабатларнинг кўп томонлама муносабатлар сифатида ривожланиши билан жаҳон валюта тизимининг аҳамияти янада орта бошлади. Чунки мамлакатлар ўртасидаги халқаро савдо, кредит, инвестиция ва капитал ҳаракати билан боғлиқ бўлган молиявий муносабатлар жаҳон валюта тизими доирасида белгиланган муайян тамойиллар асосида амалга оширилди.

Кўпгина мамлакатларда қатъий белгиланган валюта курслари ўрнига сузувчи валюта курсларини жорий этиш валюта интервенциясини ўтказишдаги йирик харажатларга қарамасдан уларнинг барқарорлигини таъминламади. Ушбу режим валюта спекуляциялари, тасодифий капитал кўчишига барҳам бериш, турли мамлакатларда инфляция суръатлари ва тўлов балансини тезда бошқаришни таъминлашга қобилиятсиз бўлди. Бир қатор мамлакатлар миллий валюталарини бошқа валюталарга боғлаш ҳолатини давом эттирдилар.

Шу ўринда “Ривожланаётган давлатларга ғарб валюта сиёсати таъсири ҳақида сўз борганда, шу давлатлар расмий инвалюта захираларининг 95 % олти давлат валютасига тўғри келади:

АҚШ доллари (67,5%), ГФР маркаси, япон иенаси, фунт стерлинг, Швейцария ва Франция франки 90%га яқин ривожланаётган мамлакатлар ўз пул бирлигининг АҚШ доллари, Франция франки, СДРга нисбатан ўзгармас курсини ушлаб турибди. Ғарб давлатлари фоиз ставкасининг халқаро ва миллий капитал бозоридаги даражаси ривожланаётган давлатларнинг ташқи қарзлари бўйича тўловларига таъсир этади. Юқоридаги мисоллардан маълум бўлдики, ривожланаётган давлатлар ривожланган давлатларнинг миллий валюта кўрсаткичларининг барқарорлашувидан манфаатдор. Бунда асосий конвертирланадиган валюталарнинг миллий валютани сиқиб чиқариш жараёни кузатилади. Бунда ривожланган давлатлар валюта сиёсатининг ривожланаётган давлатлар валюта сиёсатига кириб бориши кузатилади. Бу жараён албатта, резидентларга чет эл валютасида шартномалар тузиш рухсат этилган давлатлардагина амалга ошади.

Бу валюта ўрин алмашинувининг энг салбий оқибатларидан миллий бюджет, пул ва курс сиёсатининг таъсирчанлигининг камайишидир”⁴

⁴ https://vaqt.ucoz.com/publ/iqtisod_va_moliya/valjuta_tizimi_va_uning_asosij_ehlementlari/28-1-0-197

ХУЛОСА

Валюта курси сиёсатини такомиллаштириш орқали иқтисодий ўсиш ҳамда молия-кредит тизими ҳолатини яхшилаш, ривожлантиришга қаратилган илмий-амалий таклифларни ишлаб чиқиш кўзда тутилади. Валюта курси тебранишларини нормаллаштириш орқали чет эл инвестицияларини жалб қилиш ҳамда экспорт ҳажмини кўпайтиришни кўзда тутилади. Валюта тушумлари ва олтин-валюта захираларининг кўпайишини таъминлашда энг оптимал йўл бу - экспорт салоҳиятини оширишдир.

Ўзбекистон иқтисодий ҳамкорликнинг нуфузли халқаро ташкилотлари - Халқаро валюта фонди, Халқаро тараққиёт ва тикланиш банки, Осиё тараққиёт банки, Ислон тараққиёт банки, халқаро меҳнат ташкилоти, Европа тараққиёт ва такланиш банки, Халқаро молия корпорацияси, Шанхай ҳамкорлик ташкилоти, Бирлашган миллатлар ташкилоти ва бошқа кўплаб ташкилотларга қабул қилинди, кўплаб мамлакатлар билан экспорт ва импорт операцияларини амалга ошириб келмоқда.

Ривожланган мамлакатлар валюта сиёсати ягона ва ўзаро боғлиқ дунёда амал қилади. Шунинг учун учинчи давлатлар омили унга қандай даражада таъсир этишини аниқлаш лозим. Сўз асосан ривожланаётган давлатлар тўғрисида бормоқда. Кўпчилик Шарқий Европа ва МДХ давлатлари ўзида Ғарбнинг валюта сиёсати таъсирини сезмоқда. Ҳали халқаро валюта муносабатларида иштирок этишнинг муқобил шаклларини қўллаш йўллари излаш лозим. Бунда эса ривожланаётган мамлакатлар малакаси қўл келади.

Валюта сиёсатини такомиллаштириш ҳамда валюта курси тебранишларини нормаллаштириш орқали мамлакатдаги экспорт қилувчилар ва инвесторларга қулайликлар яратиш. Экспорт ва инвестициялар ҳажмининг ўсиши иқтисодий ўсишга олиб келишини назарда тутилади.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси “Валютани тартибга солиш тўғрисида”ги ЎРҚ-573-сон Қонуни// Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси ,21.04.2021-й., 03/21/683/00375-сон.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017-йил 7-февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ-4947-сонли Фармони // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 01.05.2021 й., 06/21/6217/0409-сон
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг, 2017-йил 2- сентябрдаги “Валюта сиёсатини либераллаштириш бўйича биринчи навбатдаги чоратадбирлар тўғрисида”ги ПФ-5177-сонли Фармони// Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 28.09.2020-й., 06/20/6075/1330-сон

4. Ш.М. Мирзиёев Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қондаси бўлиши керак. – Тошкент: Ўзбекистон, 2017. 8-13 бетлар
5. Allayarov, S. A. (2020). Strengthening tax discipline in the tax security system: Features and current problems. *South Asian Journal of Marketing & Management Research*, 10(11), 124-128.
6. Allayarov, S., Allayarov, S., Yuldasheva, U., & Madjidov, N. (2020). Assessment of the effectiveness of the results of the fiscal policy of the republic of Uzbekistan. *International Journal of Advanced Science and Technology*, 29(7), 7920-7926.
7. Сатторов, Б. К., & Аллаяров, С. Р. (2017). Развитие экономики Узбекистана в условиях мировых интеграционных процессов. *Наука, техника и образование*, 1(5 (35)), 98-100.
8. Аллаяров, С. Р., & Кандахарова, Ш. Н. (2021). ПЕРСПЕКТИВЫ ЭФФЕКТИВНОГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ БЮДЖЕТНЫХ СРЕДСТВ В УПРАВЛЕНИИ ГОСУДАРСТВЕННЫМИ ФИНАНСАМИ. *СТОЛИЦА НАУКИ*, 3, 4.
9. Аллаяров, С. (2022). К ВОПРОСУ РЕАЛИЗАЦИИ ОПТИМИЗИРОВАННОЙ ФИСКАЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ ПРИ СТИМУЛИРОВАНИИ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РОСТА. *Архив научных исследований*, 2(1).
10. Anvarov, N. M. O. G. L., & Allayarov, S. R. (2022). Mahalliy byudjetlarni qo 'shimcha manbalardan foydalanishning umumnazariy asoslari. *Science and Education*, 3(2), 1519-1527.
11. O'G'Li, D. G. A., & Allayarov, S. R. (2022). Respublika va mahalliy byudjetlar moliyaviy barqarorligini ta'minlashning ustuvor yo 'nalishlari. *Science and Education*, 3(2), 1565-1573.
12. Allayarov, S. (2018). Theoretical Study of Optimal Fiscal and Monetary Policies for Stimulating Economic Growth. *Research Journal of Finance and Accounting*, 9(8), 206-212.
13. Аллаяров, С. Р., Мардонов, Ш. Х., & Абдурахимова, Г. М. (2020). РЕТРОСПЕКТИВНЫЙ И ЦЕЛЕОРИЕНТИРОВАННЫЙ ПОДХОДЫ К ОЦЕНКЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ ФИСКАЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ. *Экономика и социум*, (4), 138-147.
14. Аллаяров, С. Р., & Зайнитдинов, С. М. Ў. (2021). Иқтисодий ўсишга таъсир кўрсатувчи омиллар ва уларнинг таснифи. *Science and Education*, 2(11), 1156-1169.

15. Бердиназаров З.У. “Валюта сиёсати методологиясини такомиллаштиришнинг назарий ва амалий асослари” Монография.-Т.: “Инновацион ривожланиш нашриёт матбаа уйи”,2018-й, 250 б

16. Berdinazarov Z.U. “Modeling exchange rate volatility of Uzbek Sum by using ARCH family models”//International Journal of Economics,Commerce and Management.Vol.VI,Issue 11 November 2018.ISSN(online):23480386. United Kingdom. P 23-40

17. Ўзбекистон Республикаси Марказий банкининг 2021 йилдаги фаолияти тўғрисидаги ҳисоботи

18. Khidirov N. (2020) "SPECIFIC FEATURES OF FINANCING INVESTMENT ACTIVITY OF INDUSTRIAL ENTERPRISES," International Finance and Accounting: Vol. 2020: Iss. 1, Article 31.

19. Ulug‘bek S.O., Xidirov N.G. Real sektor korxonalarini investitsion loyihalarini moliyalashtirishda bank kreditlarining rolini oshirish va kredit riskini hisobga olish masalalari // Science and Education. – 2022. – Т. 3. – №. 2. – С. 1482- 1488. <https://openscience.uz/index.php/sciedu/article/view/2693>

20. Khidirov, N.G. "Mechanisms and methods of financing enterprise investment projects." Journal of Economics, Finance and Management Studies 4, no. 05 (2021): 475-482. DOI: 10.47191/jefms/v4-i5-16

21. Xidirov, N. G. I., & Qarshiyeva, M. A. Q. (2022). Islomiy bank xizmatlarini joriy etish orqali tijorat banklarini aholiga xizmat ko‘rsatish sifatini oshirish masalalari. Science and Education, 3(11), 1067-1074.

22. www.lex.uz (O‘R qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy ba’zasi)

23. www.stat.uz (O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistikasi qo‘mitasi)